

Котуха О. С.

*к.ю.н., доцент, Львівський торговельно-економічний
університет,*

доцент кафедри цивільного права та процесу

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРЕЗУМПЦІЇ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ключові слова: принцип, доказовість, ймовірність, норма права, судження, презумпція, порівняння, верховенство права, конституційна презумпція, права людини.

Keywords: principle, evidence, probability, rule of law, judgment, the presumption of comparison, the rule of law, constitutional presumption, human rights.

Постановка проблеми. Конституція займає особливе місце в системі законодавства будь-якої держави. Її норми вражають своєю різноманітністю, вони фіксують сформовані суспільні відносини, забезпечують їх стабільність та розвиток. Завдяки цьому її зміст є перешкодою для утворення і розвитку негативних явищ і процесів, що можуть набувати розвитку у суспільстві [1, 42]. Регулювання конституційних відносин, поряд із застосуванням традиційних важелів впливу, передбачає імплементацію презумпцій з подальшим їх закріпленням і розвитком у нормах різних галузей права.

Необхідність застосування презумпцій у праві пояснюється наявністю у них праворегулюючих властивостей, оскільки їх застосування сприяє стабільності, пришвидшенню та спрощенню процесу правового регулювання [2, 24], дозволяє застосовувати готові, типові висновки до певних ситуацій, що повторюються. Разом з тим, в теорії конституційного права презумпції ще не знайшли свого належного висвітлення й, відповідно, наукового обґрунтування їх закріплення та застосування.

Права і свободи людини є одним з найважливіших інститутів конституційного права. Конституційні презумпції, що стосуються прав і свобод людини, відіграють важливу роль у їх

реалізації, створюючи передумови для належного функціонування правової держави. Однак більшість конституційних презумпцій, що забезпечують реалізацію прав та свобод людини, не мають належного науково-теоретичного обґрунтування, та не знайшли належного відображення у галузевому правовому регулюванні.

Стан дослідження. Презумпція, як правова категорія, має багатовікову історію, що відображається у наукових доробках науковців та державних діячів різних суспільних епох у сфері правового регулювання.

Одним з перших відомих досліджень презумпцій були — праці Д. Меєра «О юридических вымыслах и предположениях, о скрытых и притворных действиях» 1854 року, І. Оршанського «О законных предположениях и их значении» 1874 року, Г. Ф. Дормідонтова «Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций» 1895 року. Найбільш повним дослідженням презумпцій стала праця німецького професора Букгарда «Civilistische Präsumtionen» 1866 року.

У період радянського та пострадянського права питаннями презумпції займалися М. С. Строгович, К. С. Юдельсон, С. В. Курильов, М. Гурвіч, В. Б. Ісаков, Ю. А. Серіков, А. Д. Керімов, В. О. Лучинга ін. В сучасний період, окремі аспекти презумпцій у конституційному праві розглядали Р. Ф. Гринюк, І. Г. Васильєва та ін.

Основні положення. Поняття «конституційна презумпція», можна розглядати у двоякому сенсі: у вузькому розумінні — презумпції, що містяться або впливають із самого тексту Конституції; у широкому розумінні — презумпції, що прямо або опосередковано закріплені у нормах конституційного права загалом.

Аналіз Конституції України дає підстави стверджувати, що у її нормах прямо або опосередковано закріплені презумпції, що є не лише конституційними, а й належать до конкретних галузей права та подекуди можуть мати міжгалузевий характер. Отже, презумпції застосовуються у правовому регулюванні багатьох видів суспільних відносин, які уже законодавцем поділені на певні суспільні категорії чи інститути, що відображені в нормах Конституції України, — права, свободи та обов'язки особи та

громадянина, здійснення правосуддя, місцеве самоврядування тощо.

Конституція України визначає засади правового статусу будь-якої людини, незалежно від наявності у неї громадянства, та фізичних осіб, що є громадянами України. У цій сфері також сформовано систему презумпцій, кожна з яких стосується певного аспекту правового статусу людини чи громадянина. Більшість презумпцій цієї групи відображають загальновизнані стандарти прав і свобод людини. Найбільш важливими презумпціями цієї групи є: презумпція невід'ємності прав людини і громадянина, недопустимості обмеження, скасування чи звуження змісту невідчужуваних прав і свобод, презумпція права на життя, презумпція невизнання зворотної сили закону, що погіршує становище особи, презумпція добросовісності людини та громадянина. Вищезгадані презумпції закріплені у Конституції України відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини, що відображені у міжнародних правових актах.

Презумпція невід'ємності прав людини і громадянина, недопустимості обмеження, скасування чи звуження змісту невідчужуваних прав та свобод людини і громадянина. Закріплення цієї презумпції в нормах права історично було пов'язане з теорією природного права (*jus naturale*), що ґрунтувалась на тому, що право повинно бути відображенням природного стану речей, природне право виникло і розвивалось як право Бога (всесвітнього розуму) з метою визначення системи правил та принципів, які регулюють людську поведінку і мають універсальний характер, тобто стосуються всіх людей незалежно від національних юрисдикцій [3, с. 31]. Найбільшого розвитку ця наукова концепція набула у працях Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є. Внаслідок відповідного обґрунтування теорії природних прав утвердилась думка про приналежність людині від народження певних невідчужуваних прав, які не можуть бути обмежені нормами об'єктивного права. Презумпція невідчужуваності прав і свобод людини й громадянина забезпечує неможливість обмеження чи позбавлення цих прав. Ця презумпція ґрунтується на тому, що будь-яке обмеження, скасування чи звуження змісту невідчужуваних прав і свобод людини й громадянина є непри-

родним. Кожна людина народжується з певними правами, які є невід'ємними, невідчужуваними і непорушними протягом усього її життя [4, с. 59].

Відповідно до ст. 27 Конституції України, кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У цій конституційній нормі закріплена непряма презумпція права на життя. Інший підхід суперечив би природі самої людини. Ця презумпція виключає можливість позбавлення людини життя будь-якою особою, навіть у тому випадку, якщо це відбувається з санкції державного органу. З позиції цієї презумпції не лише смертна кара, а й евтаназія є неприпустимим порушенням. У деяких країнах, де дозволено смертну кару чи евтаназію, презумпція права на життя буде вважатись спростовною. Хоча, це питання є дискусійним. Можливість «сторонньої участі» у позбавленні людини життя або ставить під сумнів «природність» права на життя, або вказує на невідповідність державних законів природним.

Наступною не менш важливою презумпцією, яка стосується правового статусу людини та громадянина, є презумпція невинності зворотної сили закону, що погіршує становище особи.

Відповідно до ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [5].

Одним із видів дії нормативно-правових актів є зворотна дія. Зворотна дія нормативно-правового акту означає можливість його застосування до відносин або до поведінки особи, що мала місце у минулому до прийняття нормативно-правового акта. Конституція України допускає зворотню дію лише тих актів, що пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Стосовно нормативно-правових актів, що вперше встановлюють відповідальність за певний вид правопорушення або обтяжують відповідальність, яка вже існувала на момент вчинення правопорушення, то конституційна норма, яка відображає відповідну непряму презумпцію, забороняє зворотню дію такого нормативно-правового акта.

Ця непряма презумпція відома з часів римського права, яке закріплювало принцип «nullum crimen sine lege» (немає злочину без покарання, немає покарання без закону, немає злочину без законного покарання) [6].

Вказана презумпція відображена також у міжнародних нормативних актах у сфері прав людини та громадянина. Відповідно до ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини, ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Крім того, не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину [7].

Зміст цієї презумпції полягає в тому, що прийняття будь-якого нормативно-правового акта повинно бути спрямоване на покращення становища особи, хоча, це може бути спростовано у певному конкретному випадку, наприклад, тоді, коли необхідно забезпечити належну правову охорону більш важливих прав інших осіб або для загальносупільної користі, а жодним іншим чином забезпечити це неможливо. Навіть у Конституції України норми не є рівнозначними за своєю роллю у правовому регулюванні. Існують норми, принципи, презумпції, які виражають основну сутність Конституції України, та інші норми, що мають хоча й не другорядне, але менш важливе значення. Необхідність забезпечення особі життєво необхідних благ може йти всупереч із нормою, що вказує на недопустимість зворотної дії в часі нормативно-правового акту.

Презумпція недопустимості зворотної дії закону в часі застосовується виключно до норм, що стосуються юридичної відповідальності, визначають склад правопорушення. Щодо інших норм ця презумпція може не застосовуватися [8, 11].

Загалом, конституційне право України пронизане презумпціями, більшість яких є непрямыми. Названі презумпції діють не розрізнено, а системно, комплексно, що забезпечує належну якість правового регулювання у галузі конституційного права. Особливість конституційних презумпцій полягає у тому, що вони істотно впливають на зміст та характер галузевого правового регулювання. Незважаючи на те, що норми Консти-

туції України є нормами прямої дії, конституційні презумпції складно застосувати без відповідного механізму їх застосування у нормах різних галузей права, оскільки сама сутність презумпцій передбачає певний процес, що допускає можливість їх спростування, а цей процес конституційним правом безпосередньо не врегульований.

Висновки. У правовій науці відсутні спеціальні наукові дослідження щодо окремих конституційних презумпцій у сфері реалізації прав і свобод людини. Враховуючи значення конституційних презумпцій наукові дослідження в межах галузевих правових наук необхідно спрямувати на розробку наукових положень щодо вдосконалення правового механізму реалізації конституційних презумпцій у сфері прав та свобод людини.

Конституційні презумпції у сфері прав та свобод людини встановлюють найбільш значущі правові положення, адресовані суб'єктам конституційних правовідносин, є необхідним додатковим інструментом реалізації прав і свобод людини, оскільки діють до їх можливого офіційного спростування відповідними компетентними органами. З метою створення правових умов для реалізації прав та свобод людини і громадянина ці презумпції та механізм їх застосування повинні бути відображені не лише в Конституції України, а й в галузевих нормативних актах.

Установлені конституційні презумпції, що діють у сфері реалізації прав та свобод людини і громадянина, мають виражені критерії для правомірної поведінки (діяльності) суб'єктів конституційно-правових відносин і припускають обов'язок всіх суб'єктів конституційного права діяти на підставі та відповідно до Конституції України. Будь-яке порушення положень конституційних презумпцій у даній сфері негативно позначається як на реалізації інтересів громадян, так і держави загалом.

Разом з тим, незважаючи на їх значення, конституційні презумпції належним чином не закріплені у галузевому правовому регулюванні. Через недостатню увагу законодавчого органу до конституційних презумпцій, що забезпечують реалізацію прав та свобод людини і громадянина, зазначені презумпції належним чином не відображені в галузевих нормативних актах, що ускладнює їх практичне застосування. З

огляду на викладене вище, конституційні презумпції у сфері прав та свобод людини потребують закріплення та визначення механізму їх застосування у галузевому правовому регулюванні.

Список використаних джерел

1. **Эбзеев Б. С.** Конституция. Правовое государство. Конституционный суд: Учебное пособие для вузов / Б. С. Эбзеев. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. — 349 с.
2. **Бабаев В. К.** Презумпции в советском праве. Автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук. — Свердловск: Свердловский юридический институт, 1969. — 24 с.
3. **Шевчук С.** Основы конституційної юриспруденції / Станіслав Шевчук. — Харків: Консум, 2002. — 296 с.
4. **Тарбагаева Е. Б.** Логическая природа и классификация юридических предположений / Е. Б. Тарбагаева // Логические и математические методы в правовой теории и практике: Межвузовский сборник. — Ленинград: ЛГУ, 1989. — С.52-61.
5. Конституція України: Основний закон від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
6. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.bihun.info
7. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
8. **Сухинина И.** Конституционные презумпции в сфере прав и свобод человека и гражданина / И. Сухинина // Российская юстиция. — 2003. — № 9. — С. 11-13.

Анотація

У статті розкрито юридичну природу конституційних презумпцій у сфері прав та свобод людини, проаналізовано формулювання та зміст презумпцій, які забезпечують реалізацію прав та свобод людини, у нормах Конституції України, розкрито їх значення для системи права, вплив на правове регулювання та правозастосовчу практику. Вказано на необхідність наукового дослідження конституційних презумпцій у галузевому правовому регулюванні, та потребу вдосконалення правового механізму застосування конституційних презумпцій.

Summary

The article deals with legal nature of constitutional presumptions in the field of human rights and freedoms, analyzed the wording and content

of the presumptions that give effect to human rights and freedoms, the norms of the Constitution of Ukraine, revealed their importance to the legal system, the impact on the regulation and enforcement practices. The necessity of research of constitutional presumptions of legal regulation of the sector, and the need to improve the legal mechanism for the application of constitutional presumptions.